

és műélvező szellemi magatartásához tartozik hozzá. És ugyanez talál Tibullus, Propertius, Horatius költészetében olyan klasszikus egyensúlyú kifejezési formát, amelybe a beteljesült pozitív romanizmus büszke hangja és a déli természet szerint való egyszerű életmód csendes gyönyörűsége is harmónikusán illeszkedik belé...

KERÉNYI KÁROLY.

AZ AQUINCUMI ORGONA FELIRATOS BRONZTÁBLÁJA.

Az Aquincumi Múzeumtól délre eső területen a fővárosi villamos művek 1931-ben egy új áramelosztó-telep építésébe kezdtek. Az alapozási munkálatoknál egy nagy római épület falai kerültek elő. Az egyik helyiség alatt pince volt, s ennek kitakarításakor találtuk meg az ókor egyetlen ránk maradt orgonáját.¹ Megmaradását és jó fenntartását annak köszönhetjük, hogy az épület a III. század közepe körül leégett, s mikor újból építkeztek, a törmelékkel színültig telt pincét nem takarították ki. Megfeledkeztek róla vagy az új építők talán már nem is tudták, hogy a szoba alatt pince is volt. Az épület egykori rendeltetését az orgona feliratából tudtuk meg. Egy *collegium*-nak volt a székháza, s az egyik terem berendezéséhez tartozott az orgona. A tűzvész alkalmával a helyiség deszkapadlója beszakadt a pincébe, s magával rántotta az orgonát, melyet a törmelékek teljesen betakartak. Az orgonát az ásatás régészeti leleteivel együtt az Aquincumi Múzeum egyik külön kiadványában ismertetem, feliratos bronztábláját azonban már a jelen sorokban óhajtottam minél hamarább közzétenni.

Bronztáblácskánk szélessége 16·7, magassága 9·5, vastagsága 0·1 cm. A négy sarkába egy-egy lyukat fúrtak, melyekbe a felerősítésre szolgáló bronzszegek kerültek. Ezek közül csak egy maradt meg, a jobboldali felső lyukban; formája szegletes, s hossza 2·2 cm. A bronzlap előoldala épen és szép, sötétzöld patinával bevonva maradt meg. Táblánk baloldalán 0·3 cm széles fehér színű sáv látható, mely a felirat széleire forrasztott szegélydíszítés maradványa. A felirat hat sorban foglal helyet. A betűk magassága változó s a lefelé menő sorokban alacsonyabb. A betűk típusa egységes, az első sor A betűje nincsen áthúzva. Az interpunkciók háromfélék, van egyszerű pont, háromszög és borostyánlevél. Szövege:

¹ Zarlino (Sopplimenti musicali. Venezia, VIII., p. 289.) említést tesz egy Gradóban talált orgonatöredékről és rajzát is közli. Ezt a munkát az orgonakutatók közül eddig csak Rouelle ismerte, aki a rajz után a maradványt antiknak ismeri el. (Hydraulics címszó a Daremberg—Saglio, Dict. des antiquités gr. et rom. p. 318.)

C · IVL · VIATORINVS
 DEC · COL · AQ · AEDI
 LICIVS · PRAEF · COLL
 CENT · HYDRAM · COLL ·
 S · S · DESVO · D · D · MODES
 TO · ET · PROBO · COS ·

*C(aius Jul(ius) Viatorinus | dec(urio col(oniae) Aq(uinci) aedi |
 licius praef(ectus) coll(egii) | cent(onariorum) hydram coll(egio) |
 s(upra) s(cripto) de suo d(onum) d(edit) Modes | to et Probo
 co(n)s(ulibus).*

A felirat megnevezi az ajándékozót, C. Jul. Viatorinust, akinek neve feliratokon még nem szerepelt. A colonia rangra emelkedett Aquincum ordojában decurio tisztséget visel s előzőleg aedilis volt, ezért szerepel itt teljesen kiírva aedilicius. Ugyanekkor a collegium centonariorum praefectusa is, s mint ilyen hydrat ajándékoz sajátjából collegiumának. Az ajándékozás Modestus és Probus consulsága alatt történt (Kr. u. 228.).

Az aquincumi *collegium centonariorum*-ról több felirat emlékezik meg. A Székesfehérváron talált oltárkövet a collegium egyik magistere állíttatta Sedatus Augustus tiszteletére Kr. u. 201-ben (C. J. L. III. 10335.). Az Aquincumi Múzeum egyik kiadatlan oltárkőven² a collegium vexillariusairól történik említés (lelt. száma 306.). Egy másik sírfelirat szerint collegiumunk az elhunyt tagjainak sírkőállításához nagyobb pénzüsszeggel járult hozzá (C. J. L. III. 3583). Az ürömi késő-római sírhoz felhasználott korábbi időben készült sírkövek között is volt egy, amelyet ez a collegium állított (Paulovics, Arch. Ért. XLII. (1928) 214 old., 99. kép). Ezek szerint van két korban datált emlékün; az egyik 210-ből (C. J. L. III. 10335), az orgona bronz táblája pedig 228-ból. A datálás nélküli három felirat közül az ürömi a II. század végén vagy a III. elején, a C. J. L. III. 3583. számú elveszett sírfelirat szövegezése a III. század első felére vall, s a kiadatlan aquincumi oltárkő is ebbe a korba utalandó. — Az ürömi sírkövet egy korábbi temetőből hurcolták el, s ez nem lehetett más, mint a hozzá közel eső Aranyhegyi-árok menti temető legkésőbbi része az Esztergomi-Helyiérdekű Vasút Ó-Buda állomása előtt. Ez a temető az aquincumi polgári városhoz tartozott. A vexillariusokat említő oltárkövet az óbudai gázgyár mellett a Dunából kotorták ki, s ez is a civil város területe. A C. J. L. III. 3583. számú kőnek lelhelye ismeretlen, csak annyit tudnak róla, hogy a középkorban a Várban állott a Szent János-Székesegyház előtt. Az új bronz táblánk lelhelye a legfontosabb, mert nemcsak a polgári város terü-

² Az aquincumi kiadatlan feliratokra való utalásokat Kuzsinszky Bálint professzor úr engedélye tette lehetővé s e helyen is hálás köszönetemet fejezem ki.

tén került elő, hanem magában a collegium épületében. Két-seget nem szenved ezek után, hogy a collegium centonariorum a civilvárosban székelt, s feliratos emlékek alapján a II. század végén és a III. első felében való működéséről feliratos bizonyítékaink vannak.

Nagyobb nehézséget okoz azonban, ha collegiumunknak két más rokon aquincumi collegiumhoz, a coll. fabrum³ és a coll. fabrum et centonariorum⁴-hoz való viszonyát vizsgáljuk.

A *collegium fabrum*³ et centonariorum fentmaradt emlékei mind sírfeliratok. Kettőt hoz már a C. J. L. (III. 3554, 3569 = 10519). Újabb két sírkövét a szentendrei római tábor mellett fekvő késő-római temetőben ástam ki, ahol másodlagos felhasználásban szerepeltek.⁴ Ez a négy sírkő a szövegezés, valamint a díszítések után ítélve a collegium legkorábbi emlékei, s az I. és II. század fordulóján, legkésőbb a II. század első két évtizedében készültek. Van még több kiadatlan sírköve is. Egyet Schmidt Miksa úr őriz a kiscelli-kastélyában, s a Bécsi-út mentén került elő (Rusticius Quintus sírköve), egy másikat a Victoria-téglagyár területén találtak (Aquincumi Múzeum, lelt. száma 312.). További három sírkövet az Aquincumi Múzeumtól keletre a dunaparti késő-római temetőben másodlagos felhasználásban ástott ki Kuzsinszky Bálint (Aquincumi Múzeum, lelt. sz. 296., 340., 342.). Ezek az utóbbi sírkövek is még a Kr. u. II. századból valók, főleg annak az első feléből. Ez a collegium egységes, önálló collegium volt. Waltzing ugyan kettőnek veszi, s rövidített nevét a már publikált két kőnél (C. J. L. III. 3554., 3569 = 10519) *collegia fabrum et centonariorum*-ra oldja fel,⁵ mint az ilyesmire van is eset pl. Brixianban⁶ vagy Ariminumban.⁷ A mi collegiumunk lényegére rávilágít az egyik kiadatlan sírkő felirata, melyen *coll. fabr. et centon. posuit* kitétel szerepel, s így nem két, egyesült, hanem csak egy collegiumról van szó (Aquincumi Múzeum, lelt. sz. 340.), mely nevét különböző foglalkozást űző tagjai után kapta. Ez a collegium részben *collegium tenuiorum* volt, a befizetett tagsági díjakból tagjainak eltemetéséről és sírköveiknek felállításáról gondoskodott. A két szentendrei sírkő, mint azt a díszítés stílusa és technikája, valamint betűtípusai után megállapítottam, az aquincumi kőfaragó műhelyekben készült, s a coloniától messzebb elhalt tagjainak

³ Ebben a kapcsolatban legtöbbször ez a gen.-alak használatos.

⁴ Ismertetni fogom az „*Ulcisia castra — Römische Forschungen in Szentendre*” című dolgozatomban, mely a frankfurti Röm.-Germ. Kommission kiadásában fog rövidesen megjelenni.

⁵ Waltzing, *Étude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains* III. No 321, 322.

⁶ V. ö. C. J. L. V. 4368, 4386, 4396, 4397, 4406, 4416, 4422, 4454, 4459, 4477.

⁷ C. J. L. XI. 418.

sírkaira innen küldte el a collegium.⁸ A sírkövek nyomán ennek a collegiumnak tagjai kiszolgált katonák és polgári egyének. A dunaparti temetőben, mely a civilváros területén volt, a korábbi századok sírköveit másodlagos felhasználásban találják, melyek minden bizonnyal egy korábbi civiltemetőből származnak. Az itt előkerült síriratok polgáremberekéről, főleg keleti származásúakról számolnak be, az egyik ciliciai, a másik nemesai volt. Az óbudai sírköveket legnagyobb részét a *legio II adiutrix* kiszolgált katonáinak emelték. — Ez a collegium a három collegium közül a legkorábbi, s a feliratos emlékek nyomán az I. és II. század fordulóján, Traianus uralkodása alatt már működött.⁹ Székhelye a katonai városrész (*canabae legionis II adiutricis*). Egyes sírkövek ugyanis még Hadrianus uralma előtt készültek, mikor a polgárvasáros municipium rangját sem nyerte el, tehát ott ez előtti collegiumok nem is alakulhattak.¹⁰ Ez a collegium oszlott fel később a II. század utolsó évtizedeiben két különálló collegiumra, a collegium fabrumra és a már korábban tárgyalt collegium centonariorum-ra. Ugyanis semmi emlékünknincs arról, hogy mikor ez a két, újabb collegium működött, a régi tovább is létezett volna.¹¹

A *collegium fabrum*-nak négy feliratos emléke maradt reánk. Az egyik egy kiadatlan oltárkö, mely az Aquincumi Múzeumtól keletre a Dunaparton felásott mithraeumból való. Az oltárkö állítója *de(curio) m(unicipii) Aq(uinci), (duum) vir i(ure) d(icundo), s a coll(egium) fa[b(rum)] pr(aefectus)*-a volt. Ennek az oltárkönek a kora körülbelül datálva van. A felirat szerint Aquincum még municipium. Azt tudjuk, hogy a colonia rangot csak 193 és 198 közti években érte el, s így oltárkövünk ezelőtt az idő előtt készülhetett. Kr. u. 201-ben állította a collegium egyik magistere az óbudai Trinitarius-zárdánál talált feliratos köemléket (C. J. L. III. 3580). Másik két oltárkö állítója egyazon személy, aki *dec(urio) coll(oniae) Aq(uinci) aedil(is) (duum) viral(is) prae(fectus) coll(egii) fabr(um)* volt (C. J. L. III. 3438., 10475). Ez utóbbiak a III. század elején készültek. A feliratok lelhelyei megoszlanak, kettő Óbudán a katonavárosban, kettő a civilvárosban került elő. Feltehetjük azonban, miután a collegium centonariorum székhelyét biztosan sikerült a polgári városban megállapítani és feltárni, a coll. fabrum székhelye csak Óbudán a katonavárosban lehetett.

Ennek a három collegiumnak működési ideje tehát meghatározható volt. A collegium fabrum et centonariorum a Kr. u.

⁸ V. ö. Nagy Lajos: Hogyan kerül M. Herennius Pudens sírköve Intercisába? Arch. Ért. XL. (1923—1926), 114, köv. old.

⁹ Traianusnak Pliniusához intézett levele bizonyítja, hogy ilyen tűzoltó collegium fabrum-ok az ő korában már nagy számban fent állottak. V. ö. Plin. ep. X. 34. „*secundum exempla plurimum*...”

¹⁰ V. ö. Kornemann, Collegium címszó a PW—RE. VII. HB. 412.

¹¹ Egy korábbi cikkemben rosszul értelmeztem collegiumaink feloszlását. V. ö. Arch. Ért. XL. (1923—1926) 120—121.

I. század végétől vagy a II. század első évtizedétől működött kb. 180—190-ig. Ebben az időben a tagjairól való gondoskodáson kívül (lakoma, eltemetés, közös kultusz) az államtól ráhárított közszolgáltatás fejében egyedül gondoskodott Aquincum katonai és polgári városrészeinek tűzbiztonságáról. A városrészekben egyes különítményei székeltek.¹² Ezenkívül az aquincumi közigazgatási körzet alá tartozó helyiségekben is állított fel kisebb őrségeket, így pl. *Ulcisia castraban*, mint ezt az ott talált sírfeliratok bizonyítják.¹³ Feloszlása után a két új alakulási collegium veszi át szerepét, melyeknek működéséről 180—190-tól a III. század közepéig vannak feliratos adataink.

Ez a felosztás szokatlan, mert épp az ellenkezője szokott előfordulni, mint erről a feliratos emlékek is beszámolnak. Nagy Constantinusnak 315-ben kiadott rendelete (*Cod. Theod.* XIV. 8, 1.) is hasonló értelmű. Elrendeli, hogy minden városban, ahol *collegium centonariorum et fabrum* van, a *dendrophori* ezekbe olvadjanak be. Ebből jogosan az következik, hogy már korábban lehetett kiadva egy törvény, mely a *fabri* és *centonarii* collegiumait is egyesítette.

A *collegium centonariorum* tűzoltó szerepét már a nevéből meg lehet érteni. A *cento* volt az a durva rongydarab, melyet ha ecetbe áztattak, rosszulégő anyag volt, s a tűzoltásnál nagy szerephez jutott.¹⁴ Egy veronai felirat világosan beszél a tűzoltó szerepéről,¹⁵ s ezzel magyarázható egy *carnuntumi* felirat is, melyen *col(l). veteranoru(m) centonarioru(m)* ról szerzünk tudomást (C. J. L. III. 4496/a = 11097). Vele egy időben a *collegium fabrum* is tűzoltótestület volt, s éppen az egyik aquincumi felirat (C. J. L. III. 3438) következő sora „*duxit collegium s(upra) s(criptum) in ambulativis V. Kal. Aug.*”, tűzoltógyakorlatozásra magyarázandó.¹⁶

Az aquincumi coll. centonariorum tagjainak foglalkozásáról a feliratok kevés felvilágosítást nyújtanak. Első sorban cento-tyártó kézművesek lehettek a tagjai, de az egyik felirat egy Afriából származó medicust is említ (C. J. L. III. 3583). A többi feliratokon a foglalkozás megnevezése elmaradt. Az ilyen collegiumokba azonban idegen foglalkozásúak is beléphettek. Első sorban kiszolgált katonákra (*veterani*) gondolunk, akiknek jelenléte a

¹² Hasonló esetre v. ö. Kornemann, *fabri* címszó a PW—RE. XII. HB. S. 1918.

¹³ Ennek a különítménynek elnevezése egy clastidiumi felirat nyomán (C. J. L. V. 7357) *coll(egium) fabr(um) et cent(onariorum) Aquincensium* *consistent(ium) Ulcisia castris* lehetett.

¹⁴ Kubitschek, *cento* címszó PW—RE. VI. HB. S. 1933.

¹⁵ V. ö. Kubitschek, *Arch.-epigr. Mitt.* XVII. (1894) S. 164.

¹⁶ V. ö. Hirschfeld, *S. Ber. Akad. Wien*, CVII. (1884) S. 252; Liebenam, *Zur Geschichte und Organisation des römischen Vereinswesens*. 1889. S. 210; Waltzing, *id. m.* II. p. 354; Domaszewski, *RE* I. S. 1816; Kornemann, *Collegium* címszó *RE*, S. 476. — Rosszul értelmezi H. C. Maué, *Die Vereine der Fabri, centonarii und dendrophori im röm. Reich*. 1886. S. 53. és *Praefectus Fabrum* 1887. S. 76.

collegium tűzörségi szerepénél fogva nagyon előnyös volt. Ami a collegium előjáróit illeti, tudjuk, hogy 210-ben volt egy magister (C. J. L. III. 10335) s voltak zászlótartói (*vexillarii*) is. Új bronztáblánkról egy praefectusról szerzünk tudomást 228-ból. Ez a praefectus aedilicius és decurio volt, ami onnan magyarázható, hogy korábbi időkben a tartományokban a collegiumok feletti felügyeletet, amennyire azok városi szolgálatban állottak, a városi tisztviselők látták el. A praefectus így mintegy ellenőrzője, vezetője volt a collegium tűzoltó szolgálatának.¹⁷ Ilyen praefectusa volt a coll. fabrumnak is (CIL III. 3438., 10475. és egy kiadatlan oltárkő). A praefectust is a collegium tagjai választották¹⁸ még pedig a város vezető tisztviselői sorából, mert ez tiszteletbeli állás volt.

A collegiumok tisztviselői, elnökei gyakran lepték meg önkéntes ajándékokkal egyesületüket,¹⁹ a tagok ezt el is várták. Az aquincumi collegiumoknál is van erre több példa. Ezek az ajándékok sokfélék lehettek. Érdekesnek tartom felemlíteni, hogy a vízinyomású orgonával technikai sajáttságban rokon víziórát (*horilegium*) kapott pl. a tarracoi collegium fabrum (C. J. L. II. 4316.).²⁰ A mi táblánk egy *hydra*-t említ, melyet a praefectus ajándékozott a collegiumnak. A collegiumok összejevő helye volt a *schola*. Ezt a mi ásatásainkból ismerjük, mert épp benne került elő az orgona maradványa is.

Feliratunknak különös érdekessége, hogy rajta a római orgonának egy eddig ismeretlen elnevezése szerepel: *hydra*. Eredeti neve ὕδραυλις, mely az alexandriai korban már előfordul Philonnál, majd megtaláljuk Heronnál és Athenaiosnál.²¹ Innen származik a latin neve *hydraulis*, melyet először Cicero használ (Tusc. III. 43.). Előfordul *hydraulia* alakban is (Serv. Bucol. VII. 21.). Az ὄργανον szó zeneeszközzre vonatkoztatva már Platonnál szerepel s mellette ὕδραυλις melléknévi szerepet kap: ὕδραυλικὸν ὄργανον, pl. Heronnál. Ez alexandriai kori eredetre megy vissza s Vitruvius is átveszi. A hydraulicum organum a latin beszédvidékeken fokozatosan tért hódít. A késő császárkorban a hydraulicum melléknév lassan elmarad azon egyszerű oknál fogva, mivel a vízinyomású orgonát háttérbe szorítja légfújtatós társa. Így az *organum* egyedül szolgál az orgona elnevezésére. De er-

¹⁷ V. ö. Kornemann, coll. 470, 476.

¹⁸ Nem a császárok, illetve helytartók nevezték ki, mint azt korábban Maué gondolta. A választásukra v. ö. C. J. L. XIV. 2634.

¹⁹ V. ö. Waltzing, id. m. I. p. 450, 470 sqq.; Kornemann, collegium 440.

²⁰ Waltzing, I. p. 473.

²¹ V. ö. Tittel, hydraulis címszó PW—RE. 17 HB. 62—63.; Graebner, De organis veterum hydraulicis, Diss. Berlin, 1866—67. 3, 2.; R. Hildebrandt, Rhetorische Hydraulik, Philologus LXV. (1906) S. 425. ff.; Rouelle, Hydraulis címszó a Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines. V, pp. 312.; A. Gastoué, L'Organe en France. De l'antiquité au début de la période classique. 1921, p. 16.

ről sem mondhatjuk biztonsággal, hogy mindig csak légnyomásos orgonára vonatkoztatták.

A táblánk *hydra* neve a *hydraulis* rövidítése s így víziorgonát jelentene. Ha csak a feliratos táblánk került volna elő, ebben nem is kételkedhetnénk. Megmaradt azonban az orgonának majdnem az egész fémalkatrésze. A víziorgona nevét a levegő összenyomására használt szabályozó víztömegtől vette, mely a játékasztal (*caput machinae*, κανὼν μουσικός) illetve a szélláda (*arcula*, γλωσσόκομον) alatt a négyszögű láda (*arca βομίσκος*) belső részében a levegő befogadására szolgáló harang (*pnigeus*, πνιγεύς) felé nehezedik. Heron, Vitruvius műszaki leírásai és az antik írók elszórt adatai nyomán tudjuk, hogy ezek a berendezések fém-ből készültek. Ha orgonánk vízinyomású orgona volt, akkor a többi, felső részéről való fémanyaggal együtt ezekből is meg kellett volna valaminek maradni. Amit mi a levegő befogadására és fűjtatására szolgáló részeknek nézhetünk, mindössze egy-két bronzlemez, melyek a bőrből készült fűjtatók (*follis*) szájára illenek. Így az aquincumi orgonáról azt kell mondanom, hogy az pneumatikus orgona volt. A víziorgonánál technikai szempontból nézve egy fejlettebb, könnyebben kezelhető orgona áll így előttünk, mely azonban nevében Kr. u. 228-ban a még mindig divatozó víziorgonával való szoros kapcsolatát megőrzi.

Hogy mikor jelenik meg a légfűjtatós orgona, arra nézve biztos irodalmi adataink nincsenek. Neroról jegyzi fel Suetonius (Nero 54), hogy a víziorgonát tökéletesítette (*novi et ignoti generis organa hydraulica*), de általában kérdésesnek veszik, hogy ez az újítás a légfűjtatós orgona előfutárja lett volna.²² Az első légfűjtatós orgonával Polluxnál találkozunk (*Onomasticon* IV, 70), aki Τυρρηνός αὐλός név alatt két hangszert említ. Az egyik a levegőnyomásos és víz segélyével megszólaltatható a víziorgonának felel meg; a kisebbik, melynek fűjtatója van, a pneumatikus orgona. Pollux úgy beszél ezekről, mint ismert dolgokról s így Hadrianus korában, mikor ő ezeket írta, már a gyakorlatban is meghonosodott az újfajtájú orgona. Később a pneumatikus orgonának gyakori említésével találkozunk.²³ Az antik ábrázolások között is a pneumatikus orgona jelenik meg későbbben. Egy orangei agyagváza applikált medaillon-díszítésén ismerjük fel legelőször, melyet én a II. század végére helyezek.²⁴ Így semmi feltűnőt nem találhatunk azon, hogy Aquincumban egy új típusú s a víziorgonát kiszorító új hangszerrel találkozunk a III. század harmadik évtizedében.

Új nevünkkel kapcsolatban meg kell emlékeznem egy vízi-

²² V. ö. Degering, id. m. S. 52.; Tittel, id. h. S. 73.

²³ Legérdekesebb a Julianus Apostata neve alatt szereplő epigramma leírása (Anth. Gr. IX. 365.). — Továbbiakra v. ö. Degering, id. h. S. 52—53.; Hildebrandt, S. 458. ff.

²⁴ Roulez, Gaz. arch. 1877. pl. XII., 3.; Degering, Taf. VIII. 2.; Déchelette, Les vases céramiques ornés de la Gaule romaine, 289.

orgona ábrázolásról, mely egy thorslundei üveg poháron maradt fenn.²⁵ Ez a késő-római festett üveg pohár egy gladiátort és egy víziorgonát ábrázol s az utóbbi víztartójának előoldalára egy hydriát festettek, melyet szimbólikusan az orgonára is lehet magyarázni. Degering feltevése azonban, hogy ez ugyanazon gondolatkörből eredne, mint ahogyan a kontorniatokon nymphákat (*Hydriadae*) ábrázolnak, visszautasítandó, mert ő az orgonista és énekesnő ábrázolásokat tekintette nympháknak.

Az aquincumi orgona lehelhelyétől nem messze terült el az a római temető, melynek egyik sarcophagus feliratán a legio II. adiutrix zenekarának orgonistájáról történik említés, *T. Ael. Iustus hydraularius salariarius legionis II ad(iutricis)* (C. J. L. III. 10501; Anthol. lat. II. 1c. 489. B). Ennek a katonának felesége, Sabina hivatásos orgonaművész nő volt, *spectata in populo hydraula grata regebat*. A felirat a Kr. u. III. század közepén készült. Ritka találkozás, hogy mikor értékes emlék kerül elő valamelyik antik lelőhelyen, ugyancsak felirat számoljon be annak ugyanazon időből való népszerű használatáról.

Budapest

NAGY LAJOS

ÉSZAKI NYELVROKONAINK TACITUSNÁL.

Tacitus germániájának két utolsó fejezete.

I. Fordítás és bevezetés. Tacitus Germániájának két utolsó fejezete (45—46 c.) Észak népeiről szól és mint ilyen, egykorú forrásnak számít északi nyelvrokaink történelmi múltjára.

A szöveg magyar fordításban így hangzik: 45. „Túl a suionokon más a tenger, lomha s csaknem mozdulatlan. Az a hit, hogy ez övezi s zárja körül a föld kerektségét, onnan ered, hogy a már lenyugvó napnak utolsó sugara napkeltéig árad oly tündöklően, hogy a csillagokat elhomályosítja; azonfelül a babonás hit hozzáteszi, hogy a felmerülő napnak hangja hallható, továbbá lovainak alakja s fejének sugarai láthatók. Ha a szóbeszéd igaz, csak addig terjed a természet. Tehát a Balti-tenger jobb partján a víz már az észtek törzseinek földjét mossa, akiknek szokása s életmódja olyan, mint a suebeké, nyelvük a britannhoz áll közelebb. Az istenek anyját tisztelik. Babonás hitük jelképe gyanánt vadkan-alakokat viselnek: ez fegyver és minden más védelem helyett az istennő tisztelőjét még ellenség közepe is megóvjá. Ritka a vasfegyver, gyakran fadorongot használnak. A gabonát és egyéb terményeket a germánok szokott kényelemszeretethez mért aránylag nagyobb munkabírással művelik. De a tengert is kutatják és a borostyánkővet, amelyet maguk *glesum*-nak neveznek, egyedül ők szedik a gázlók közt s mindjárt a parton. És — mint barbárok — nem is kutatták vagy tudták, mi a ter-

²⁵ Engelhardt, Mémoires de la société royal des antiquaires du Nord. N. S. Copenhague (1872—74) pl. XI. 1.; Degering, T. V. 1. S. 76—77.